

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

ПЕДАГОГІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ

Збірник наукових праць
Випуск 57

За загальною редакцією:
академіка І. Ф. Прокопенка,
д-ра пед. наук, професора С. Т. Золотухіної

Харків-2017

УДК 37.091.12:005.963.2-051(09)(477) «18»

М. В. Кордубан

ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ ГУВЕРНЕРІВ В УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

© Кордубан М. В., 2017
<http://orcid.org/0000-0002-7253-6627>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.843321>

У статті визначено провідні форми домашньої освіти в Україні в першій половині XIX століття. Проаналізовано такі форми діяльності гувернерів як: урок, екскурсії, урок-спостереження, уроки на природі, прогулянки, робота в саду, столярній і токарній майстернях, позаурочне спілкування. Розглянуто урок як основну форму організації домашнього навчання. Обґрунтовано доцільність застосування уроків-спостереження у формуванні терплячості, естетичної сприйнятливості вихованців. Уроки на природі, прогулянки, екскурсії сприяли вивченню географії, ботаніки. Установлено залежність варіювання форм навчально-виховної діяльності гувернерів від пір року (робота в саду влітку). Виявлено значущість форм організації дозвілля дитини у діяльності домашніх наставників. Зроблено акцент на важливості професійно грамотної організації гувернерами позаурочного спілкування. Визначено вимоги провідних педагогів указанного історичного періоду до спілкування: дозування навчального матеріалу та його доступність для вихованця, відповідність віковим та індивідуальним особливостям дитини, лаконічність і точність мовлення наставника, толерантне ставлення гувернера до вихованця. Доведено, що форми діяльності гувернерів у системі домашньої освіти потребують уточнення, тому залучення історичних досягнень у цій галузі в сучасну практику є доцільним.

Ключові слова: форма, гувернер, домашня освіта, урок, екскурсія, позаурочний, спілкування.

Кордубан М. В. Формы деятельности гувернеров в Украине в первой половине XIX столетия.

В статье определены ведущие формы домашнего образования в Украине в первой половине XIX века. Проанализированы такие формы деятельности гувернеров как: урок, экскурсии, урок-наблюдение, уроки на природе, прогулки, работа в саду, столярной и токарной мастерских, внеурочное общение. Обоснована целесообразность применения уроков-наблюдения в формировании терпения, эстетической восприимчивости воспитанников. Уроки на природе, прогулки, экскурсии способствовали изучению географии, ботаники. Установлена зависимость варьирования форм учебно-воспитательной деятельности гувернеров от времен года (работа в саду летом). Выявлена значимость форм организации досуга ребенка в деятельности домашних наставников. Сделан акцент на важности профессионально грамотной

організації гувернерами внеурочного общения. Определены требования ведущих педагогов указанного исторического периода к общению: дозировка учебного материала и его доступность для воспитанника, соответствие возрастным и индивидуальным особенностям ребенка, лаконичность и точность речи наставника, толерантное отношение гувернера к воспитаннику. Доказано, что формы деятельности гувернеров в системе домашнего образования нуждаются в уточнении, поэтому внедрение исторических достижений в этой области в современную практику является целесообразным.

Ключевые слова: форма, гувернер, домашнее образование, урок, экскурсия, внеурочное, общение.

Korduban M. V. Forms of activity of home teachers in Ukraine in the first half of the XIX century.

The article defines the leading forms of home education in Ukraine in the first half of the nineteenth century. We analyzed such forms of tutoring as lessons, excursions, lesson-observation, outdoor lessons, walking or gardening, carpentry and turning workshops, and extracurricular communication. Lessons were considered as the main form of organizing home schooling. Our research results stress the importance and expediency of applying these observation lessons in forming such important qualities as patience and aesthetic susceptibility in students.

The outdoors lessons and walking tours contributed to more efficient learning of geography and botany. The article also revealed the importance of variation of different forms of leisure activity in home schooling (such as e.g. gardening in the summer), starting at the period of six month. The research findings emphasized the importance of professional organizing of extracurricular tutoring activities. The results also included the communication requirements of leading educators of a given historical period; training material measurements and availability for the individual needs of the child; the importance of concise and accurate communication of the mentor, as well as sympathetic and flexible attitude of the tutor towards the student.

The article proved that various forms of home schooling in education still need to be clarified, that's why it is important to include successful historic home schooling practices and achievements in this field into the current research.

Key words: form, tutor, home education, lesson, excursion, after-school, communication.

Постановка проблеми. Домашня освіта в Україні на сучасному етапі розвитку суспільства переживає своє активне відродження. У проекті Закону про освіту від 30 березня 2016 року запропоновано нововведення щодо форм здобуття освіти. Зокрема, у статті 10 зазначено, що однією з індивідуальних форм є сімейна (домашня). Відповідно до законопроекту вирішення питань організації навчально-виховного процесу, створення рівня освіти не нижче стандартів покладено на батьків або законних представників. Тому сьогодні актуалізація історичного

досвіду діяльності гувернерів, його творче використання є одним із шляхів розв'язання окреслених завдань, оновлення домашньої освіти.

Аналіз актуальних досліджень. Питання домашньої освіти постійно перебуває в полі зору науковців. Проблема діяльності домашніх наставників і вчителів висвітлена в працях провідних педагогів і просвітників минулого, які залишаються актуальними й сьогодні. Зокрема, це питання розкрито в доробках М. Годон, А. Стойковича, В. Одоєвського, С. Шевирьова, І. Ястребцова, Ф. Громницького та інших. Ретроспективному аналізу особливостей діяльності гувернерів присвячено роботи сучасних науковців Н. Якушко, С. Золотухіної, Д. Латишиної, Є. Сарапулової, О. Корх-Черби, А. Бардінова та інших. Однак, як свідчить проведений науковий пошук, питання форм діяльності гувернерів в Україні в першій половині ХІХ століття потребує більш ґрунтовного дослідження.

Мета статті – проаналізувати форми діяльності домашніх наставників і вчителів у першій половині ХІХ століття та виявити їх значущість у домашній освіті зазначеного періоду.

Виклад основного матеріалу. Аналіз історико-педагогічної та методичної літератури свідчить, що період першої половини ХІХ століття відзначився накопиченням теорії й практичного досвіду в системі домашнього навчання і виховання в Україні. Проблеми домашньої освіти привернули увагу провідних педагогів зазначеного періоду і зумовили пошук оптимальних форм діяльності домашніх наставників і вчителів.

У ході дослідження встановлено, що у змісті діяльності домашніх наставників і вчителів у досліджуваній період використовувались наступні форми: урок, екскурсії, урок-спостереження, уроки на природі, прогулянки, робота в саду, столярній і токарній майстернях, позаурочне спілкування.

Вивчення широкого кола педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що урок був провідною формою діяльності домашніх наставників і вчителів зазначеного історичного періоду. Зокрема, в одному з випусків педагогічного журналу «Бібліотека для виховання», адресованого передусім батькам, була розміщена праця «Практичне виховання» без зазначення автора. Друга глава цього твору присвячувалась уроку. У педагогічному доробку зауважено, що не можна перетворювати урок на дитячу розвагу через невміле включення ігор у навчально-виховний процес [1, с. 35]. Натомість автор пропонував

орієнтувати учня на досягнення успіхів у навчанні як кращу нагороду за старання. Подальше вивчення зазначеної праці показало, що актуальними й сьогодні залишаються рекомендації наставникам щодо зосередження уваги дитини на навчальному матеріалі в ході уроку. У вказаній праці обстоюється думка про те, що одним із шляхів вирішення цього питання є організація навчання відповідно до вікових особливостей дитини. На думку автора, мовлення наставника або вчителя має бути повністю зрозумілим для дитини. Отже, учень навчиться чітко і логічно висловлюватись. Для подальшого розвитку мовлення в ході уроку пропонувалось розширювати словниковий запас учня через пояснення йому незрозумілих слів під час читання [1, с. 45].

Аналіз педагогічної періодики першої половини XIX століття підтверджує домінуючу роль уроку в освітній діяльності гувернерів. Так, у щомісячному «журналі для виховання» «Патріот» друкувались конспекти уроків з початкового навчання грамоти «Уроки граматики в дії» автора Гольтьє, де учасниками навчально-виховного процесу виступали мати й її діти [6]. Даний факт свідчить про широке використання уроку як основної форми організації домашнього навчання.

У ході дослідження встановлено, що у своїй діяльності домашні наставники і вчителі використовували організаційні форми навчання як-от екскурсії, уроки на природі, спостереження. Зокрема, прихильницею наведених форм була французька просвітниця М. Годон, яка вважала уроки на природі, спостереження [2, с. VI], позаурочне спілкування в будь-який час, прогулянки ефективними формами навчально-виховної діяльності гувернерів. Так, пропедевтична підготовка в навчанні географії дітей віком до семи років, на думку педагога, мала виключати, найпоширенішу форму організації навчання, урок. Натомість наставникам рекомендувалось застосовувати у своїй діяльності екскурсії на природу [2, с. 60-61].

Результати вітчизняних історико-педагогічних досліджень першої половини XIX століття свідчать, що доцільність використання наведених вище форм діяльності домашніх наставників і вчителів обґрунтовував і професор, ректор Харківського університету А. Стойкович. У своїй педагогічній праці для батьків і наставників він зауважував, що влітку доречно організовувати вивчення ботаніки на свіжому повітрі, тобто застосовувати форми навчання як-от уроки на природі, екскурсії [3; 4].

Подальший аналіз згаданого вище твору довів, що вибір форм організації освітньої діяльності домашніх наставників і вчителів міг варіюватись залежно від пори року. Наприклад, педагог наголошував на тому, що робота в саду, як організаційна форма навчання, позитивно впливала на фізичний розвиток дитини. У ході цієї діяльності учень набував необхідних трудових навичок.

Автором також доводилась доцільність використання форми – спостереження за природою. Як зазначав професор, дана форма дозволяла ефективно отримувати нові знання й застосовувати на практиці набуті раніше. Окрім цього, позитивний освітній ефект від зазначеної форми полягав у вихованні корисних якостей дітей як-от терплячість, естетична сприйнятливність тощо. Іншими запропонованими організаційними формами різних видів навчальної діяльності, що відповідали віковим, фізичним і розумовим можливостям вихованців, визначались вправління у столярній і токарній майстернях. Як зазначав педагог, за таких обставин важливого значення набуло питання удосконалення навичок, власне, домашніх наставників і вчителів з різних видів діяльності. Бо саме гувернери мали бути гідним взірцем для вихованців.

У ході дослідження встановлено, що А. Стойкович висунув цікаві пропозиції і щодо форм організації дозвілля дитини. Так, основне завдання наставника полягало в грамотному розподілі вільного від занять часу. Гувернерам рекомендувалось займатись з вихованцями читанням художньої літератури, грати в ігри і виготовляти речі власноруч.

Аналіз історико-педагогічних джерел першої половини ХІХ століття дозволив констатувати, що просвітники вказаного історичного періоду приділяли особливу увагу питанню позаурочного спілкування як форми діяльності гувернерів. Зокрема, вивчення педагогічної праці В. Одоєвського «Керівництво для гувернанток» показало, що педагог наголошував на значущості слова наставника у вихованні. Важливою умовою для всебічного розвитку дитини педагог вбачав позаурочне спілкування гувернантки з учнем. Постійно виникаючі питання дитини, її цікавість до будь-яких процесів навколишнього світу повинні, на думку просвітителя, знаходити відповіді. Отже, одним із обов'язків гувернантки було надання допомоги вихованцю в пошуках знань не тільки під час уроків. Проте, як зауважував педагог, необхідно чітко розрізняти бездумне і порожнє спілкування від справжніх спроб дитини осмислити нові поняття. В. Одоєвський застерігав від надмірного об'єму навчальної інформації, яку могла запропонувати домашня наставниця. Так,

просвітник висунув вимогу до позаурочного спілкування як форми діяльності гувернерів, що полягала у встановленні кількості навчального матеріалу.

Педагог доводив, що уявлення домашніх наставниць і вчительок про використання розповіді в межах позаурочного спілкування часто виявлялось помилковим. Лише наявність уваги дитини не свідчила про усвідомлення навчального матеріалу. Показниками розуміння, на думку В. Одоєвського, мало б бути розуміння усіх слів, виникнення запитань з почутого, виявлення зв'язку з набутими знаннями [5, с. 173]. Процес слухання повинен був підпорядковуватись меті розвитку розумових здібностей дитини.

Як указував В. Одоєвський, однією з вимог до розповіді є її доступність, побудова з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини. Педагог зауважував, що необхідними умовами доступності мовлення вчителя є простота, точність, ясність виразів. Просвітник радив вилучати з мовлення складні звороти, використовувати дитячу логіку побудови фраз, речень, але в правильній формі. Лаконічність висловлювань мала сприяти кращому розумінню вихованцем навчального матеріалу, що, на думку автора, відповідає психологічним особливостям дитини. Проте стислість мовлення потребує достатньої чіткості та точності у формулюванні фраз. До цього ж необхідно слідкувати, щоб, підпорядковуючись бажанню як найшвидше повідомити вихованцю нові знання, за лаконічністю викладення, не втратити зміст інформації.

Аналіз наукових джерел з теми дослідження доводить, що питання позаурочного спілкування, як форми діяльності гувернерів, висвітлювались також і на сторінках педагогічної преси першої половини ХІХ століття. Так, в педагогічному журналі «Бібліотека для виховання» зазначалось, що дитина-дослідник відповідно своїх вікових особливостей має певні труднощі щодо формулювання точного визначення якогось поняття. Автор звертав увагу наставників і батьків на те, що дорослі часто ставлять дітям недоречні та незрозумілі питання. Таке поводження старших привчає вихованців до незмістовних розмов, так як діти ще не можуть надати обґрунтованої відповіді. Наприклад, п'ятирічну дитину запитують, чи хоче вона стати фельдмаршалом або єпископом [1, с. 214]. Намагаючись висловити свою думку, учень припускається помилок, тому важливо допомогти йому правильно сформулювати і висловити свою точку зору.

Педагог наголошував, що в позаурочному спілкуванні наставники повинні виявляти своє толерантне ставлення до вихованця, не виправляти,

а навпроти давати підказки, щоб зберегти довірливі стосунки. У зазначеному журналі увага гувернерів зверталась на особливість психології поведінки дитини – довіряти дорослим, і в такий спосіб автоматично набувати довірливого ставлення до всіх тверджень старших. Отже, наставнику рекомендувалось слідкувати за висловлюваннями оточуючих.

Висновки. Аналіз стану наукової розробки досліджуваної проблеми переконав, що в працях видатних педагогів і просвітників минулого та сучасних науковців широко обговорювалось питання форм організації домашнього навчання. Відродження інституту індивідуального домашнього навчання та виховання потребує уточнення форм діяльності гувернерів у системі домашньої освіти, тому залучення історичних досягнень у цій галузі в сучасну практику є доцільним.

Дана стаття не вичерпує всі аспекти заявленої проблеми. На подальше дослідження заслуговують питання організації дозвілля вихованців (відвідування театрів, музеїв, культурних заходів тощо), позаурочне спілкування домашнього педагога з дитиною, запровадження та організація уроків на природі, екскурсій.

Література

1. Библиотека для воспитания / [изд. А. Семена]. – М. : тип. А. Семена, 1843. – Отд. 1, Ч. 1. — 363 с.
2. Годон. Домашнее воспитание, или нравственное образование первого возраста обоих полов, посвященное всем матерям и лицам, заступающим их место / Годон; [пер. с франц. А. Волков]. – М. : Тип. Евреинова, 1837. – IV, XXII, 143 с.
3. О неблагоприятном и превратном домашнем воспитании детей. В примерах, по способу Сальцмана. – СПб. : Тип. Импер. рос. Акад., 1831. – Ч. II: Проза. – 360 с.
4. О неблагоприятном и превратном домашнем воспитании детей. В примерах по способу Сальцмана. Книга для родителей и наставников. – СПб. : Тип. Байкова, 1831. – Ч. 1. – XXIII, 245 с.
5. Одоевский В. Ф. Избранные пед. сочинения / В. Ф. Одоевский. – М. : Учпедгиз, 1955. – 367 с.
6. Уроки грамматики в действии. Третье заседание. Игра во все глаголы вообще // Патриот: Журнал для воспитания. – М. : Университетская типография, 1804. – Т. 4, кн. 3. – С. 266-276.